

"Den första tiden som jag var i Bromölla, var jag kusk hos fru Hermansen och sen hos ingenjör Hermansen och skjutsade herrarna som kom här till bruket; jag körde i sjutton år för herrarna här. Men först var det för fru Hermansen. Fru doktor kallte vi henne. Och sen för ingenjören. Sen blev det ju andra ägare. Winqvist på Maltesholm var direktör en tid. 1909 skjutsade jag hovrättsrådet Bruzelius och häradshövding Jespersson; de var högsta befäl här det året. Sen var här auktion vid nyåret 1910. Då kom fabriken till Skånska Cement. Där hade de en man som hette Müller, och han blev direktör här.

Riktigt när jag började hos fru Hermansen kan jag inte säga, men ingenjören begynte jag köra i mars 1902. Då skaffade de vagnar och hästar. Det var så att jag var i Kristianstad och träffade personer som tyckte jag skulle följa med hit, och när jag då kom hit så var det just frågan om att fru Hermansen ville ha någon till att köra hennes hästar. Hermansens hade köpt bruket av häradshövding Hintze och Rosenkrantz på Bengtsro. Han hade Kvarnäs tegelbruk. Och så var det dr Nielsen ock-

så, som var en av de gamla ägarna.

Sen köpte de en gård här av Ola Nilsson. Jag skötte jordbruket där i flera år åt fru Hermansen. Sen köpte bolaget en gård till, och då skötte jag jordbruket i båda gårdarna, till 1914-15. Den andra köpte de av Nils Persson, den gården hette nr 3, den är nerriven nu. Jordbruket var där ingenjörs-villorna är nu. Jag hade att se till att det hela gick som det skulle. Det var drängar som körde. Men jag fick ju se till att det såddes när det skulle sås och skördas när det var den tiden.

1902-03 då var här 'nok' en 10-12 stycken hästar. Det var fru Hermansens egna, de första. Sen flyttade hon till Ingelstad och tog hästarna med sig. Hon hade haft en del hästar till att gå i skogen här, och dem tog hon med sig. 1903 gick det 3-4 par hästar i skogen och körde bort kullfallna trädstockar till en såg. Det var en väldig storm här en jul, som vräkte omkull massor med träd, och då hade Hermansens en såg till att ta rätt på virket. Sedan, 1904, köpte fru H. en gård, som hette Ingelstad, en stor fin herrgård uppe i Småland, och flyttade upp dit. Ingenjören stannade kvar tills vidare. Han var ju förresten så mycket på resande fot. Ibland skjutsade jag honom med häst och

vagn hela vägen dit upp, det var tolv mil dit. Den sträckan körde jag många gånger. Men längsta resan jag har varit ute på var när vi for till Västervik med häst och vagn. Det var sommaren 1904, någon gång efter midsommar, det var så hett minns jag. Det var Hermansen och en som hette Johansson, en resande för Bröderna Edstrand i Malmö, som jag körde då. Bröderna Edstrand hade generalagentur för bruket på den tiden. Vi var körandes till alla glasbruken i Småland på den resan. De tillverkade glasugnar här på bruket då. Om de skulle sälja vet jag inte, det talade de inte med mig om. Vi var ute i 14 dar och körde ungefär 12 mil om dagen.

Hästarna var inte i sådant skick i landet som nu. Allt har förbättrats sen den tiden, och likadant är det med hästmaterielet. Det var inte så bra som nu, men det var ju i alla fall några bra arbetshästar. Jag köpte hästarna i början. Någon gång var fru Hermansen med så länge hon bodde här. Sen hon flyttat upp till Ingelstad, så köpte jag hästar och transporterade upp dit. Hon gillade inte de hästar som var på Ingelstad när hon kom dit, så hon sålde dem och lät mig köpa nya här och skicka upp, och så tog hon dit sina gamla härifrån. Jag köpte hästarna dels i Kristianstad på marknaderna och dels

en del hos bönderna. Men det var inte bara hästar jag skulle skaffa. Bland annat så köpte jag ett par hundra grisar en gång och skickade upp till henne. Hon hade fått för sig att det lönade sig bra att föda upp grisar. Men hon fick för många och kunde inte skaffa föda åt alla. Det blev stor förlust på de där grisarna. Jag köpte 75 stycken stora och ett par hundra små, och de blev ju fler med tiden, så hon kunde inte 'husa' dem alla.

Några hästar har här alltid varit på bruket. Sen frun hade flyttat till Ingelstad, så köpte bolaget egna hästar. Jag köpte dem. Men strax hade vi inte så många hästar, det var under åren 1905 och fram till 1908 ungefär; då var det inte många hästar här, inte mer än 4-5, någon gång 6 stycken, det var allt. Sen köpte bolaget ett hemman till, nr 3, det köpte de 1911; det var dir. Müller som köpte det. Då skaffade de dels hästar till jordbruket här och till Ivö klack, för de hade börjat med grävmaskin där då. Där hade vi 3-4 hästar. Vi hade dem till att dra kalkvagnarna från maskinen och till prämarna. Maskinen eldades med kol. Det var direktör Müller som skaffade grävmaskinen.

Det var en tid som det var många hästar här, från 1911 och fram till 1914. De åren var det nog en 5 par hästar. I van-

liga fall hade vi tre. Ekipage och fina hästar köpte de till bruket 1903-04. Först när jag körde Hermansen så använde jag fruns hästar. När fru Hermansen tog till Växjö, köpte bruket flera grejor, både vagnar och hästar och seldon.

De första vagnarna som var här var en ponnyvagn och en droska, som fru Hermansen hade köpt. Sen köpte hon en gigg från Köpenhamn, men den tog hon med sig när hon flyttade till Ingelstad. Hon tog en del grejor med sig dit. Den första riktiga vagnen jag skaffade för bruket var en jaktvagn. Den köpte jag på auktionskammaren i Köpenhamn tillika med seldon och fina selar. Sen köpte vi vagnar från trakten häromkring. Det var vagnfabrik i Fjälkinge. När fru Hermansen hade flyttat så köpte de en viktoriavagn och en charabang och en droska till.

Sen såldes det på auktion, som var någon gång 1920-21, men då hade jag slutat köra. Då började bilarna.

Vi hade många hästar nere vid bruket, t.ex. när de byggde. Då skaffade vi hästar att köra materiel med. Till en del hade de bönder som höll hästar. 1902 då var här ingen järnväg till bruket, utan då fick de köra kol och tegel och allt som nu går med järnväg med häst och vagn. Då hade bruket dels självt många hästar, dels lejde de bönderna till att köra. Men sen la

de järnvägsspår. Till att börja med så drog en stor häst järnvägsvagnarna mellan bruket och stationen. Han drog hela vagnen. Det var nog tungt för kraken, men det var en stor häst, den största vi hade. Den var köpt på Wrangelsberg.

Det gamla stallet låg där som transformatorn ligger. När de byggde transformatorn, så flyttade de stallet till den plats där de har brandsprutorna nu. Det var olika många som var i gång och körde, det var allteftersom de höll på att bygga. Det var särskilda karlar till att köra arbetshästarna vid bruket. Jag körde ju bara de fina skjutsarna. Till stationen, till Kristianstad och Sölvesborg. Men det var för mycket att göra. Jag 'hållde' upp 1917 eller 1918. Det blev ny direktör då. Han hette Granström. Då slutade jag köra.

Det var andra som fick rykta och sköta hästarna, för jag hade annat att göra. Jag hade ju jordbruket också att sköta. Det var någon som fodrade hästarna och någon påg som ryktade dem, jag hade inte tid till det. På gården skulle det ju sås och skördas och göras lite av varje, och det skulle jag ställa drängarna att göra om morgnarna. Sen var det alltid att köra. På gården var det 2 eller 3, kanske 4 drängar.

Jag hade alltid mycket att göra på den tiden. Åt Herman-

sen hade jag körningar både natt och dag, och sen var här ju många andra som skulle skjutsas, tjänstemän och ingenjörer och driftsledarna här. Appé fick jag köra mycket. En tid var det en disponent Wästfelt här. Det var den bästa tid jag har haft vid bruket, kan jag säga. Det var under Hermansens tid, så där 1905-06. Han var bra på alla vis, Wästfelt. Han kom hit från England.

När jag var kusk så hade jag särskild uniform, syrtut och hög hatt; det 'hållde' bolaget. Jag var inne i Kristianstad och beställde syrtuten hos en skräddare, och han skaffade knappar med Iföverkens initialer på. Vid sidan på hatten satt en stjärna, det kallas visst kokard. Det var en gul blomma i den. Och så hade jag stövlar med gula skaft och handskar, vita på sommaren och bruna på vintern. När Ivö-herrarna kom in till Sölvesborg, så tittade folk."

"Den resan som jag har mest minne av under Hermansens tid var den där långa smålandsresan. Jag körde bara med honom på hans resor inom Sverige. Men jag har varit i Danmark två gånger med hästar. Fru doktor hade fått för sig att hon skulle köpa hästar här och sälja i Danmark. Ena gången, det var den första gången, var det året Hälsingborgs-utställningen var. Då hade jag två hästar med mig. Då låg jag på natten i Hälsingborg. Vägen dit och mellan Helsingör och Köpenhamn transporterades hästarna i särskild vagn. Andra gången så lastade jag hästarna på järnvägen i Kristianstad och tog dem över Malmö och sen på båt till Köpenhamn. När man kommer till en sjöstad, så skall hästarna stå i ett stall för natten och besiktigas av veterinär. Det kallas för karantän.

Jag lämnade hästarna på Lörups Ridehus i Uppsalagade, det var en auktionshållare som hette Rasmus Nielsen som tog emot dem. På några av hästarna tjänade fru Hermansen, men inte på alla. Den gången hade jag fem hästar. Över Hälsingborg tog jag bara två; jag lämnade dem på samma ställe.

Mot vanligt folk var Hermansens rätt så snåla. De 'extimerade' inte en arbetare. De levde ju ett högt liv med sina vänner. Baronessa stod det på breven till fru Hermansen. Det

var bara danskar de ville umgås med; här var de aldrig på några bjudningar. Enda gången jag skjutsade dem här var när de skulle till fröken Treschow på Karsholm. När de skulle på kalas, så reste de till Danmark. De 'extimerade' ju inga andra. Med Trolle-Wachtmeisters var det aldrig något umgänge. Greven höll sig för god till att vara med ingenjör Hermansen. Vi var körandes både vid Trolle-Ljungby och Årup i alla fall. Första gången jag skjutsade honom till greven så ville Hermansen köpa jord. en del av skogen här, och bygga hus på. Men när Hermansen hade sagt sitt ärende, slog greve Hans bara ifrån sig med händerna och gick in. En annan gång körde jag med Hermansen till greven. Då ville Hermansen lägga järnväg härifrån och till Edenryd, och för att komma dit fick han ju gå över grevens mark. Då var han hos greven och hörde sig för igen. Men han fick inte köpa något den gången heller. "Min princip har alltid varit att utöka arealen och inte sälja något", var hans svar.

Här kom danska grevar och professorer; det var så mycket fina herrskap här från Danmark för jämnan. Fru doktor hade en syster, som kom hit rätt så ofta. Hon hette grevinnan Lerche. Det var så många som fru doktor tog hit, alltid var här någon främmande. Sen reste hon ju till Danmark ofta själv, ibland på en åtta dagar, ibland på 14 dar.

(Fru Svensson:) "Inte såg hon något ut i vanliga fall, fru Hermansen, hon gick klädd i något gammalt skit, men när hon for till sina fina vänner och släktingar i Danmark då klädde hon ut sig i siden och sammet och gjorde sig så fin, så."

Fru doktor var utbildad läkare. Hon hade studerat i Lund och Köpenhamn. Sen blev hon barnmorska i England vid en kolgruva. Hon talade om för mig ibland hur uselt kolgruvearbetarna hade det i England. Hon hade ett sjukhus i England en tid också. Fru doktor verkade mera som en karl än som ett fruntimmer. Hon var stor och ståtlig. Innan hon ramlade av hästen en gång, så var hon mycket i farten. Vi var ute tillsammans många gånger och red. Då använde vi de fina hästarna, dem som jag annars körde med. Och så hade hon en egen som ingen annan fick använda. Den hade hon för sin gigg. Varenda dag var hon ute och körde. Då for hon runt omkring här i skogen, åt Fjälkinge eller uppåt Näsrum och de trakterna. 1915 köpte jag en islandshäst till fru Hermansen och skickade upp till Ingelstad. Den var så låg till växten. - Ibland red hon själv ut i skogen här var som helst. Hon hade ju ingenting att göra så hon kunde ju fördriva tiden som hon ville. Ofta var vi tillsammans i Kristianstad; hon hade väl alltid något ärende att

uträtta. Fru doktor kunde köra rätt bra, och red gjorde hon också bra.

Jag trivdes själv bra med Hermansens, men snåla var de. Vi kan ju ta ett exempel. När jag reste till Köpenhamn med hästarna, fick jag pengar till biljett och så att jag kunde ligga och äta i Köpenhamn. När jag kom hem så hade jag dessutom förstört 1 krona av hennes pengar, för mina egna räckte inte till. Då när jag skulle ha min lön gången därpå, så gick hon själv till kontoret och hämtade den och drog av sin krona.

Jag minns vi hade en ryktare i gården, som fru Hermansen arrenderade. Han dog, och då var jag hos en snickare och skaffade kista, som fru Hermansen betalte, och körde upp med till Näsrum, där ryktarens hustru bodde. Sen kom den där kvinnan hit till gården för att tacka fru Hermansen. Betjänten gick in till henne och sa, att kvinnan var där för att tacka. "Be 'na dra åt helvete", säger hon då till betjänten. Så hon fick aldrig komma in till fru Hermansen. Jag hörde själv på när betjänten kom ut och talade om det för ryktarens hustru.

De värderade inte folk alls, inte det minsta, de där danskarna. Annars har jag ingenting emot dem. Men snåla var de. Om de inte hade varit så snåla, så hade jag nog följt med dem

upp till Ingelstad, för det ville de att jag skulle göra.

Den allra första betjanten de hade, han hette Penders. Han var både köksmästare och betjänt. Han sköt sig sedermera. Sen var Anton Rubin betjänt här hos Hermansens. Så slutade han, och då kom en som hette Olof.

De första åren här bodde jag i gården, som de köpte av Ola Nilsson. Sedan så byggde de ett hus mellan sjukstugan och bruket, och dit flyttade jag sen och bodde i flera år. Det var sen direktör Müller var kommen hit. Sedan köpte jag själv ett hus. Det låg på platsen mellan kontoret och Bröderna; det är en tom plats där nu, som tillhör bruket.

Den första tiden så hade jag 60 kronor i månaden. Allra första tiden hade jag nog inte mer än 55 kronor, det första året. Under den tiden Hermansens bodde här, så hade jag maten med; jag åt uppe i deras kök. Sen har ju lönen ökats lite undan för undan. På den tiden jag hade 60 kronor, så hade arbetarna vid bruket inte mer än 18 öre i timmen. Jag hade mer än de andra, men så var jag ju aldrig fri heller. Jag var inte fri två dagar på 16-17 år. Jag blev så trött på det där. De trodde ju hästarna kunde gå som en bil, men man kan ju inte köra hur mycket som helst med hästar."

"Hermansen begynte bli fattig, när han byggde cementfabriken. Efter den tiden fick de svårt att betala ut avlöningen till de anställda. Sen dröjde det inte länge förrän bolaget spelade konkurs. Alla som hade satsat pengar blev av med dem. Sista inventeringen vi gjorde, det var 1908 före jul. Då skulle allting skrivas upp långt över sitt värde, för vi hade betalningsfordringar på sex miljoner kronor, som skulle täckas så långt det var möjligt. Jag fick besked av ingenjör Larsson, att jag skulle skriva hästarna i dubbla priset. "Värdera alltsammans så högt som möjligt", sa' han. En del skrevs upp i mångdubbla värdet för att inventarieförteckningen skulle stiga. Det var någon sak, som hörde till hästarnas utrustning, som kostade 1 krona och skrevs för 15, det minns jag.

Vid konkursen fick inte arbetarna ut sin lön med det samma, men så småningom fick alla vad de skulle ha. Det dröjde väl ett halvt år eller så. Kronofogden Forssander hade ställt om att de fick sina pengar, fast det dröjde. Jag hade själv för tre månader till godo. De hade inga kontanter att komma ut med den där tiden. Jag vet Hermansen köpte kol av en grosshandlare Jacobsson i Kristianstad, men han hade inga pengar att betala med utan körde ut med tegel på pyntarna, där det

fick ligga som säkerhet. Det var utanför bolagets gräns. Grosshandlare Jacobsson var här en gång. Jag var och hämtade honom vid stationen. Han kom för att kräva Hermansen på pengar, men ingenjör'n visste om att han skulle komma, så jag hade just kört bort med honom för att han skulle slippa träffa Jacobsson. Den där Jacobsson var en 'arg' gubbe, och när han hörde, att Hermansen inte var hemma, så tog han sin stora käpp och slog den i vagnen så den gick under vagnsbotten och sa': "Den här skall Hermansen få smaka, när jag träffar honom".

Ja, ingenjör Hermansen var fattig på den tiden. Jag var inne hos honom, när fjärdingsman skulle kräva honom på skatten. Det var 1908. Hermansen var skyldig en 7-8000 kronor i skatt. Då minns jag, att Hermansen sa: "Det eneste jeg ejer her nu er sengen som står der". Och då var det ju ingenting för fjärdingsman att göra.

Efter konkursen kom Hermansen härifrån, men han har varit här några gånger efteråt. Han satte ju upp ritkontor i Växjö, men det gick dåligt. Han hade ritkontor på många ställen, i Petersburg och i Amerika och Tyskland, men det gick visst inte så bra. 1914 tog han anställning hos firman Krupp i Ruhrområdet och var där i sex månader. Vad han gjorde där vet jag

inte. Därefter så kom Italien med i kriget, och sen hade Hermansen ritningar på kanoner att sälja till italienarna, så då blev han miljonär igen. Jag var en gång resandes däruppe till Ingelstad och hörde då, att de taxerades för en miljon i inkomst i åtminstone 3-4 år, det var i Torsås församling. Jag skjutsade honom till 'de gamlas dag' i Torsås, och där skänkte han 500 kronor. Men sen fru Hermansen var död, så blev han fattig igen, så fattig att han inte hade bröd 'nok'. Hermansens affärer det tror jag var rent skoj alltsammans. Till en tid så lyckades allt vad han hade, men så var det såna som var klokare än han som lurade av honom pengarna. Det var därför han blev fattig.

De hade ju kontor i Petersburg också. Där var en ingenjör Mohr och en som hette Rubin och en till. De måste rymma därifrån under förra kriget. De lejde skjutsar på omvägar och kom genom Finland tillbaka till Sverige. Sen kom de till kontoret i Växjö. Men de var utfattiga allihop. De fick ju lämna allt vad de hade därborta, pengar och möbler och så mycket de ägde.

Det sägs, att Hermansen gifte sig i Paris, sen frun var död. Och att han tog extratåg från Paris till Köpenhamn med

frun, det har jag hört sägas. Då var han inte fattig, minsann. Sen han kom från Ingelstad, vet man inte mycket om vad det blev av honom. Han dog hos sin syster i Köpenhamn, hon var fattig hon med. Skollärarydén var på hans begravning, och han berättade, att Hermansen låg lik i en vagnsport.

Han hade en son, Hermansen, som hette Otto. Men sen fru doktor var död, så frågade han inte efter sin far, han var väl inte fin nog för honom. Han bröt visst med sin far då. De där grevliga var så stora och höga av sig. Sonen hade ärvt en hel del av sin morfar.

Hermansen hade nog ett par pågar till. 1904 (?) kom det en 'sångerska' till Ingelstad och hade en påg med sig. Han hette Yngve. Fru Hermansen tog emot dem båda två och uppfostrade pågen tillsammans med Otto. 'Sångerskan' var hanses sekretererska. Vi kallte 'na för sångerska. Hon var från Norge. Sonen är för närvarande bilbesiktningsman i Smålands Ljungby. - Det kom en 'sångerska' till sen, men henne tog inte fru Hermansen emot, utan ingenjören fick hyra bostad åt henne nere i byn. Hermansen skulle alltid ha sekreterare med sig när han var ute och reste, och de hade alltid med sig ett helt lass koffertar. - Ja, Hermansen var en fin gosse, han var inte så noga på det."

"När tyskarna kom hit till Bromölla, så bar de sina barn i 'kyper', en sorts korgar, på ryggen. De bodde i Gamla Bromölla flera av dem. Där bodde Kress och Weise. Det var fyra bostäder där. Weise var så ilsken av sig, de var förresten het-siga allesammans. En dag när Weises fru satt vid symaskinen och försökte trä' på tråden och det inte gick, så blev Weise så irriterad, att han gick fram till maskinen och slog sönder den. - Till Appé sa' han: "Jag kunde väl kallas ingenjör jag likaväl som du".

Tyskarna hade övertaget här i början. De slogs och levde faderullan. Och så var de nosiga och 'pekte'. - När vi hade klubblokalen här, så hade de mycket klubbfester. Jag brukade koka glögg till festerna. Den första stora festen här, det var på midsommaren 1903. Då hade vi majstång och dansbana mittemot gamla disponenthuset vid planket. De drack så med glögg och åt så mycket smörgåsar. Jag var inne i gamla brygghuset och kokte glöggen.

När kungen skulle komma till Årup 1906, så var det mycket ståhej. Hermansen ordnade ett långt fackeltåg av arbetarna, och själv höll han tal för kungen. Han hoppades väl få "Vasen" av kungen, men den uteblev. Hermansen var med på den fina mot-

tagningsfesten på Årup. För dem som arbetade vid fabriken ordnade han en stor fest på klubblokalen.

I min barndom så bodde länsman Widerberg i Gamla Bro-mölla. Han hade Näsums distrikt och bodde egentligen uppe på sin egendom där, så han hyrde bara tillfälligt här. Han hade en häst och en ponnyvagn här. Han var känd för att vara så snäll och hygglig och överseende. Det var ju mycket bråk här i början vid bruket. När han då kom till, så brukade han säga: "Var nu snälla. Ni ska inte slåss, utan gå nu var och en till sitt, och så är det bra med det". Var det några av arbetarna, som gjorde sig skyldig till något värre, så kunde det hända, att han gav dem pengar, så de kunde komma till något tegelbruk i Danmark. Så klarade de sig, och så blev han av med bråkmakarna."

"Hade vi inte haft de 'räliga' tyskarna här, så hade vi inte haft någon fabrik. De var inte så kunniga här på den tiden. De lärde sig i stället att svärja och slåss.

Fru Aust hade inte varit här mer än ett par dar, förrän hon fick ett blått öga. Austs bodde inom fabriken i den s.k. Tidemans villa nära sjön. När de skulle ha 'vann', så 'huggde' hon hål på isen. Hon gick ut på isen utan tofflor på morgnarna och hämtade kaffevann genom ett hål i isen. Hos Austs samlades tyskarna och drack bier. I Gamla Bromölla var de också och drack. Fru Aust köpte en pinnasoffa i Sölvesborg en gång - det var när de bodde i Gamla Bromölla. Då kom Appé och sa': "Nu ska vi se efter om locket är starkt". Och så ställde han dit en liter brännvin och 6 flaskor öl. - Så jag'sjungde' Kvägarvalsens, när jag körde från Gamla Bromölla den gången! Jag var många gånger i Gamla Bromölla, när tyskarna bodde där."